

Biserica mică a Lugojului.

Supt această numire a fost cunoscută, dela 1766 încoace, vechea biserică românească a Lugojului, căci la această dată a fost terminată și sfințită monumentală „biserica mare“, pe lângă care vechea biserică a fost de fapt mică. Era zidită la o mică distanță de zidurile cetății, la poarta care se deschidea spre „drumul Ardealului“, azi strada Făgetului. Tradiția, care se mai păstrează încă, spune că e mai veche decât orașul Lugoj și că era mănăstire. Întru aceasta trebuie să fie ceva adevărat; mai veche poate fi socotită, pentru că orașul Lugoj era situat în altă parte și dela poarta cetății spre „dealul viilor“ era un câmp acoperit cu copaci, o pădurice, ceea ce am auzit din gura regretatului protopop Dr. George Popovici și că era mănăstire, se adevărește prin faptul că până'n ziua de astăzi poporul din jur vine aicea pentru slujbe bisericești peste anul întreg și pentru împărțășirea cu sf. Taine în postul Paștilor; iar felul îmbrăcămintelor cu care a fost înfățișat protopopul Gavriil în vechea pictură a bisericii, ne face să credem că el era monah, căci altcum nu ar fi purtat camilafcă și metanii. În jurul bisericii era cimitirul, ca pretu'indeni în vechime la români. Vremea zidirii, în lipsă de date, azi nu se mai poate stabili, dar probabil coincide cu timpul zidirii celorlalte biserici de peatră ale Banatului, la tot cazul e mai veche decât ocuparea Banatului de către turci, căci cu greu s'ar putea presupune înălțarea ei pe vremea luptelor dintre creștini și turci ori când stăpâneau aceștia. Până la 1879, s'a păstrat întreagă, deși rău stricată de ploaie, căci nu avea acoperiș dela focul din 1842; atunci s'a demolat păstrându-se numai turnul spre poamenire, cum vom arăta în cele ce urmează. Cu vre-o șeșase ani în urmă, s'a desgropat fundamentul bisericii și a ieșit la iveală acelaș fel de clădire și acelaș material ca la biserica din Căvăran ori cum era clădită ceva mai departe, spre sud, mănăstirea Vodița. Și aici erau întrebuiințați bolovanii d'n râu, prinși într'un mortar tare de var; până și grosimea zidurilor era aceeaș ca la Căvăran. Vechimea aceasta nu se poate da și turnului, care pare a fi adaus bisericii la ultima restaurație în 1726, și care este zidit în întregime — și fundamentul — din cărămidă.

După eliberarea Banatului de sub stăpânirea turcească, fiind numit ca prefect un român ortodox, Ioan Ratz de Mehadia, — și fiind biserica ruinată, acesta s'a pus în fruntea acțiunii de restaurare temeinică și atunci i s'a adăugat turnul. (La desgroparea fundamentului, s'a dat în interiorul bisericii peste straturi de cenușe de paie și fân, amestecată cu oase de vită și hârburi de oale; ceea ce mărturisește despre vremile grele prin care a trecut sfântul lăcaș de închinare, când ostași aspri la suflet și-au făcut într'ânsu sălașul lor

*Relieful colorat care poartă hramul
și inscripția*

și al cailor, iar la plecare i-au dat foc. *) La restaurația din 1726 s'a pus pe turnul bisericii hramul și inscripțiunea, săpate frumos în piatră. De aceasta pomenesc toți istoricii câți s'au ocupat de trecutul Banatului. Aceas ă inscripție e reproducă însă aproape de toți greșit. Ea este următoarea:

AEDIFICATA HAEC ECLESIA PER ME IOANNEM
RATZ DE MEHEDIA SUPREMUM PREFECTUM
INCLITORUM DISTRICTUM LUGOS CARAN-
SEBES ET LIPPA. ANNO DOMINI 1726.
DIEE 19 IUNY.

Edificat a fost turnul, — restul bisericii a fost numai reparat. Altcum nu s'ar putea înțelege de ce s'au apucat lugojenii la 1759, când biserica mică ar fi fost zidită la 1726, — nu ar fi avut nevoie să ridice o a doua biserică, nici măcar de reparație mai mare. Tincu Velea, fost paroh în Sinersig și apoi profesor la Vârșeț și Dimitrie Teodori, de naștere lugojan, fost paroh în Lugoj, în 1848 secretar al lui Ignaie Vuia, apoi profesor în Vârșeț, — deci doi bărbați cari au cunoscut-o bine, făcând pomenire de ea, scriu așa: „Această biserică, care e zidită în stilul gotico bizantin, și care în toată forma sa asemuează cu biserița ruinatăi mănăstiri dintre Șemlacul Mare și Șemlacul Mic și cu cea din stânca dealului dela Vărădia, își trage originea ei după natura picturii cei mai din jos adecă aceia mai dintâi, doară încă din veacul al XIV-lea, prin urmare ar sta cam de 400—500 de ani. In zugrăvirea cea dintâi se află portretul protopopului de atunci, Gavril, în veștminte semi-episcopoești îmbrăcat, adecă: dolamă roșie, mantauă neagră cu căptușală vânătă, apoi cam lafcă, metaniile și băt cărn, care încă și astăzi se vede. Această sfântă casă a avut mult de a suferi, de oarece de trei ori fu renovată“. Așa scrie Dimitrie Teodori în broșura despre bisericele Lugojului, tipărită la 1866. Ceeace a văzut bine Teodori, au văzut și alții, așa dl Ștefan Dragomir povestește că'n copilăria sa obișnuia să se joace în jurul bisericii și că unii copii săreau în biserică prin ferești, să se ascundă, dânsul însă nu îndrăzne să intre că se temea de sfinții zugrăviți mari de tot pe părțile bisericii și cari îl înfiorau foarte mult.

O însemnare, făcută de preoții de aici, pomeneste de un antimis al bisericii, dat la anul 1726 Iulie 19 de episcopul Maxim Popovici. Un episcop cu acest nume nu a fost în diecesa Caransebeșului și Vârșețului, dar a fost unul cu numele de Maxim Nestorovici, deci acesta trebuie să fi dat antimis nou când s'a sfințit biserica, probabil la ziua sfântului proroc Ilie din acel an. Despre obiec-

*) Tot atunci s'au găsit două mânere de sabie, din cari unul a dispărut, iar cellalt, cred, că se mai păstrează. Iar ca un curiosum amintesc că în temelia iconostasului s'a găsit zidit, ca'n legenda Mănăstirii Argeșului scheletul unui copilăș.

tele ce se găseau în biserică ne dă mărturie inventarul făcut la 2 lunie 1792, unde se spune că biserica avea atunci antimis dela episcopul Ioan Georgevici, dat la 15 April 1758. „Templa (iconostasul) era zidită până sus, unde era zugrăvită răstignirea, mai jos erau zugrăviți 12 proroci, 12 apostoli, 12 praznice împărătești și 4 evanghelești, 4 icoane prestolnice mari pe lemn. Intreaga biserică și altarul tot este zugrăvit cu diferite praznice și fețe de sfinți. În despărțământul ferelor 2 icoane mari pe lemn și alte 5 icoane: 2 ale hramului și 3 cu diferite praznice împărătești“. Atâta se mai poate ști azi despre pictură și icoane. Cărțile erau următoarele: Evanghelie, liturghier, apostol, cazanie, 2 octoice, 2 mineie, 1 triod, 2 penticostare, 1 irmologion, — toate acestea erau românești; serviciul divin se făcea în românește la finea veacului al XVIII-lea. Cărți slavonești se pomenesc numai două: 1 ceaslov și 1 psaltire moscovițeană. Mai avea un polieleu cu 4 lumini și 3 clovoste: 1 de 3 țente și 20 fonți, al 2-lea de 1 țent și 53 fonți și al treilea de 82 fonți. Dintre preoții cari au servit la altarul acestei biserici, istoria ne-a păstrat amintirea aceluia bun cărturar dela sfârșitul veacului al XVI-lea, Moise Peștisel, care împreună cu alți cărturari români din Caransebeș și Hunedoara fac traducerea Paliei, tipărită la 1582 în Orăștie. Este deci unul dintre cei dintâi scriitori cari rupând-o cu tradiția întrebunțează limba românească. Tot servitor la altarul acestei biserici a fost și Ștefan Focarași, care'n prima jumătate a veacului al XVII-lea traduce psalmii rușăciunile de dimineața și seara și catehismul calvinesc. Maricilele bisericesti de aici — cred, unele din cele mai vechi matricule, încep cu anul 1767 și pomenesc următorii preoți ai hramului sf-lui Nicolae: Andreiu Peștișan, Perru Pestisan † 1792. II. 15, Alexa Popovici † 1795 XII. 24, Ananșie Popovici. Marian duhovnicul. Serviau deci în acelaș timp la această biserică 5 preoți, de lângă alții cari făceau serviciul la „biserică mare“. Dar reducându-se numărul parohilor prin Reșurământul din 1777 și Declaratoriul din 1779, au rămas numai 6 parohii, „iară cei mai mulți de număr supernumerarum s'au arătat. Cu vremea întâmplându-se vacant parohii,.... acelea parohii datori să fie ale nrimi, iară lăpădându-se ei fără de pricină, aceia de toate cele preotești liniști să fie.... și nici odată altă parohie nu poate moșteni....“ (Ep. Vichentie Popovici dato 2. III. 1784). În felul acesta s'a sistat deosebirea între preoți ai bisericii mari și preoți ai bisericii mici și cei 6 parohi rămași din 13 făceau deacum înaintea serviciul cu rândul și la una și la cealaltă biserică până la focul din 1842, când au încercat serviciul în biserică mică, neputându-i-se face reparațiile necesare.

La anul 1836, firea ambițioasă și neastâmpărată a fostului diacon Ștefan Bercean, rânduit paroh la parohia rămasă vacantă după moartea lui Ioan Lăpădat, om de un temperament nefericit și prieten al susnumitului diacon de o parte și lipsa de tact a protopresviterului de atunci, Ștefan Atanasievici, de altă parte, au adus vraj-

ba în sânul celei mai puternice comunități ortodoxe, în Lugoj, care vrajbă a dus la înființarea parohiei unite de aici. Uniții îndată după ce s'au constituit în parohie au ridicat pretensiuni asupra bisericii mici provocându-se la inscripția de pe turn care spune că biserica a fost clădită de Ioan Ratz, iar acesta fiind ardelean și unit, biserica ar reveni de drept uniților. Afirmau mai departe că Ioan Ratz ar fi înmormântat în interiorul bisericii. Procesul cu uniții, — descris mai pe larg în broșura „Unirea în Lugoj”, de arhiereul Ioan Boroș — împreună cu alte cauze au ajuns înaintea supremului for de judecată, de unde a urmat cu privire la „resignatio minoris ecclesiae Lugosiensis per locales Graeco Catholicos sollicitata” — rezoluția*) ca să rămână și pe mai departe a locuitorilor lugoieni de rit grecesc ne unit. Datum ex consilio Regio locumtenentolis Hungarico. Bud^a die Iulii 1837 celebrato). Uniții nu se provocau la Ioan Ratz, ca ctitor, ci la un anumit Martin Ratz, pe care îl socotiau de religie unită. În Lugoj a existat înainte de unire cu vre-o 30 de ani familia Ratz; așa la 1794. XII. 12 se înmormântează în Lugoj „Mitru Raț din Bălgrad”, iar la 1806. I. 12 se botează Martin, fiul lui Alexandru Raț și Elena, cari sunt trecuți în matricule ca ortodoxi. Pe vremea acestor certuri confesionale biserica se găsea într'o stare destul de ruinată. Credincioșii din Lugoj abia izbutiseră să-și vadă biserica mare cu turnurile ridicate și cu pictura terminată, pe la 1840, căci până atunci era zugrăvit numai altarul și iconostasul, și asta într'o vreme de acută criză economică. Așa că lăsarea aproape în părăsire a bisericii mici nu este a se atribui indolenței și lipsei de respect pentru acest monument istoric ci sărăcirii poporului. La 1838 și-au întors privirile și spre „starea foarte slabă în care se află sfânta biserică mică” și hotărăsc să o „acopere și să o răpăruiască”. Pentru aceea delegă vre-o câteva persoane cari să caute cu maistorii ce este stricat și ce trebuie făcut. Grijă de a scăpa de ruinare era foarte mare și la 12. VI. 1840, apoi la 28. VII. 1840 se adună iarăși spre sfătuire în această privință, hotărând „la propunerea episcopului primar Iosif Panaiot de a se acoperi de nou toată biserica, „iar turnul ei încă ce e foarte stricat, altul nou să se zidească și să se facă și cu pleh, ce e mai trainic, să se acopere sau cu șindilă și să se vopsească”. În acest înțeles sunt însărcinați niște măestri să facă „planurile și iberșlagul” care prevăd ca „biserica mică a Sftului Nicolae neapărat de iznou toată să se acopere... și turnul încă de iznou, fiindcă lemnele toate dintrânsul se află putrede și stricate”. La licitația ce se ține, primește lucrul un anumit maestru Kresinger, cu care e autorizat episcopul să facă contractul.

*)... quod minorem ecclesiam ad proprietatem incolarum gr. n. u. ritus Lugosiensium inde immemoriali tempore spectantem respicit: cum expositio quo ecclesia hoc per centum graeco Catholicum Martinum Ratz fundata et erecta fuerit, non meritentur, sed suus etiam longe maior Incolarum Lugosiensium pars adhucdum penes amitum suum Riturum permanserit; — questionatam ecclesiam cohortenter ad prostantem hac in parte Altissimam Regiam graeco non unito Ritui Incolis Lugosiensibus reliquendam esse. !

Dacă s'a început lucrul sau nu în acest an, nu am putut afla. Cu măsurile luate ființa bisericii ni-ar fi fost asigurată și azi am avea unul dintre cele mai prețioase monumente istorice în Banatul eliberat, dacă urgia focului nu s'ar fi abătut asupra Lugoșului în după amiaza z'lei de 9 Iulie 1842, prefăcând în cenușe partea cea mare a orașului. De acum înainte preocuparea de căpetenie este biserica mare. N'au dat-o însă uitării nici pe cea mică, ci i-au făcut un acoperământ provizor până la vremuri mai bune. *) Peste 20 de ani, la 1863, Filip Pascu, avocat și bărbat de frunte al românilor bănățeni, le aduce aminte lugoșeni'or adunați în adunare bisericească datorința ce o au față de această biserică, pe „care nu trebuie să o dăm uitării, fiind plină de suvenir, și dacă nu pentru alta, incai pentru momentositatea și rămânerea ei în via memorie la posteritatea de aici înainte ridicându-se, să se scutească de furia elementelor prin care amenință cu totul la ruinare“. În acelaș sens vorbește și Constantin Radulescu „cu unele espresii adânc pătrunzătoare“. Dar toate gândurile bune și sentimentele frumoase s'au lovit de aspra realitate a lipsei de bani. Peste 13 ani, la 1 Aug. 1876, intervin autoritățile politice, anume vicecomitele, cerând prin pretorul Inandy, cu No. 1453, ca vechea biserică, în curs de 30 de zile, ori să se dărâme ori în acelaș răstimp să se purceadă la refacerea ei, căci „în starea actuală nu se mai poate păstra, fiind primejdioasă pentru siguranța personală și str'când estetica orașului. Dacă în curs de 30 de zile nu se purcede la demolare, va face-o aceasta autoritatea comitatului pe spesele comunei bisericesci“. La aceasta răspunde președintele comitetu'ui parohial, că încă anul trecut s'a hotărât dărâma ea bisericii vechi, dar, fiindcă tocmai acum se repară biserica mare, nu s'a putut îndeplini decisiunea de mai sus din pricina lipsei mijloacelor materiale. Se cere prelungirea termenului fixat până în iarna anului 1876, căci biserica fiind îngrădită nu poate primejdui viața nimănu. Vicecomitele Gyika Szilárd la 15 Septembrie 1876, cu No. 6095, respinge cererea de amânare și, într'un ton po'uncitor fixează ca ultim termin pentru demolare ziua de 15 Octombrie 1876 și, întrucât comuna bisericească n'ar împlini până atunci porunca, o supune la o amendă de 100 fl., însărcinând pe preceptor să încaseze această sumă la data fixată. Președintele comitetului, Mihail Bejan, notar public și jurist cu bună reputație înaintează apel la ministrul de interne împotriva ordinului vicecomitelui, în care arată că biserica este îngrădită din toate părțile, că zidurile bisericii au aproape grosimea de un stânen și că nu au fost examinate în ce privește tăria de vre-un specialist; fiind

*) Lucrul făcut ieftin și în pripă n'a durat mult. La 8 Aug. 1848 iarăș e la ordinea zilei „ruinarea acoperământului s'fiei bisericii mici“. Vremurile erau însă turburate de revoluție și „rădicarea și acoperirea s'fiei bisericii s'a lăsat pentru o mai liniștită și păciuitoare vreme, încredințându-se deocamdată epitropilor bisericesci, diregerea acoperământului ei și astuparea ușilor ei pentru ocolirea profanării ei“.

zidite după felul de clădire din vechime, aceste ziduri așa-s de groase și tari, cât ar putea servi de ziduri la o fortăreață. Nu am putut afla rezoluția dată de minister, dar comitetul a delegat o comisiune, formată din Dr. I. Miescu, Ioan Glăvan, Ioan Teodori și Ioan Nedelcu pentru supravegherea lucrului la demolare și repararea turnului. Lucrul îl primește un maestru zidar pentru suma de 455 fl. v. a. la 26 Aug. 1879. Faptul acesta s'a însemnat sub inscripția cea veche, dar pe când aceea, după o trecere de 200 de ani, se păstrează întreă ă, aceasta abia dacă se mai poate recunoaște în unele părți ale ei. In felul acesta și-a încheiat văleatul o formidabilă și glorioasă cetate a sufletului românesc din Bănat.

Petru Olde

